

Alberto Giudici

Universität Zürich; Pädagogische Hochschule Graubünden
alberto.giudici@uzh.ch; alberto.giudici@phgr.ch

 0000-0002-3281-1145

„Geomorfologija“ u Istriotskom lingvističkom atlasu i dijalektalnim rječnicima Istre

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK 811.131.1'282(497.571)(038)

811.163.42'282(497.571)(038)

<https://doi.org/10.32728/tab.20.2023.3>

Primljeno / Received: 10. 5. 2023.

Prihvaćeno / Accepted: 6. 9. 2023.

NACRTAK

Istriotski lingvistički atlas (ILA) prvi je dio projekta *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (*Lingvistički atlas Istre i Kvarnera*). Svezak koji smo ovom prilikom analizirali izdan je u Puli 1998. godine, nakon prikupljanja i analize građe koja je trajala desetak godina. Drugo izdanje *Atlasa* (popravljen i dopunjen) izašlo je 2017. Ovaj rad analize istriotskih govora razmatra semantičku skupinu „geomorfologije“, drugu u knjizi, koja sadrži trideset devet pitanja postavljenih informatorima. Glavni cilj ovoga rada bit će rasprava geografskih naziva ILA-e usredotočena na istraživanje zajedničkih karakteristika svijju šest govora, ističući gdje su prisutni, raščlanjene odgovore i usporedbu s dijalektalnim rječnicima ovoga područja. Nadalje, pokušat ćemo objasniti romansko-slavenske prožetosti ovoga pograničnog područja.

Ključne riječi: Istra, istriotski, *Istriotski lingvistički atlas*, geomorfologija, dijalektologija

1. ILA I ISTRA

Istriotski lingvistički atlas (ILA) prvi je dio projekta *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (*Lingvistički atlas Istre i Kvarnera*), opširnijega projekta koji obuhvaća i *Istrorumunjski lingvistički atlas* (IrLA, izdan 2002.) i *Istromletački lingvistički atlas* (ImLA, izdan 2012.). Sav je lingvistički materijal trebao biti obuhvaćen u jednome svesku, no budući da istriotski i istrorumunjski nezaustavljivo ustupaju svoje mjesto istromletačkome, odnosno čakavskome¹, a na višim komunikacijskim razinama talijanskome, odnosno hrvatskome standardnom jeziku, odlučeno je da se objavi u više svezaka (usp. ImLA: 22). Svezak koji smo ovom prilikom analizirali izdan je u Puli² 1998. godine u samo 1000 primjeraka, nakon prikupljanja i analize građe koja je trajala desetak godina. Upitnik je plod suradnje dviju ekipa istraživača: jedne sa Sveučilišta u Puli koju je predvodio prof. Goran Filipi i druge s kolegama Visoke škole za prevoditelje i tumače Sveučilišta u Trstu s prof. Francom Crevatinom na čelu. Ispitanici su izabrani među istraživačima i studentima u okviru diplomskih i magistarskih radova pri Odsjeku za talijanistiku Sveučilišta u Puli. Svi su oni temeljito pripremani za terenska istraživanja. *Atlas*, podijeljen u petnaest semantičkih skupina³, sadrži oko 2300 odgovora⁴ prikupljenih putem odgovarajućih upitnika, te je tako ispunio veliku prazninu u proučavanju istarske dijalektologije. Sam je Crevatin (1989: 259) tvrdio da je prikupljanje građe ove vrste „prijeko potrebno, budući da istarski dijalekti gube mnoge karakteristike koje su ih obilježavale, napose u okviru tradicionalnih aktivnosti (poljodjelstvo i ribolov)“. *Atlas* je namijenjen jezikoslovcima i tzv. običnim ljudima. Ovi će potonji naići

1 Riječ „čakavski“ podrazumijeva slavenske dijalekte koji se govore na obalnome pojasu Hrvatske. Ime proizlazi od upitne zamjenice „što?“ (*ča*), princip rabljen za označavanje štokavskoga (*što*), najznačajnijega jer se hrvatski književni jezik temelji na njemu i kajkavskoga (*kaj*), koji se govori u sjevernoj Hrvatskoj.

2 Toponimi koji se spominju u ovom radu biti će isključivo na hrvatskom jeziku.

3 Semantičke su skupine sljedeće: vremenske prilike; geomorfologija; običaji i institucije; tijelo i osjetila; opažaji i utisci; vrijeme i kalendar; život, brak i obitelj; dom i posjed; odjeća i pribor; hrana i piće; životinje (podijeljene u podskupine na temelju roda: sisavci, gmazovi i vodozemci, ptice, kukci); poljodjelstvo (potom podijeljeno na: radovi i oruđa, vinogradarstvo, uzgoj životinja, pčelarstvo, maslinarstvo, voćarstvo, uzgoj povrća); samoniklo bilje (stabla i grmlje, raslinje), gljive i pomorstvo (more, geomorfologija, meteorologija, plovidba, plovila, ribolov, morska fauna i flora).

4 Tekavčić (1976: 239) je predlagao 800 natuknica (po uzoru na *Lingvistički atlas Mediterana* i *Furlanski povijesni, lingvistički i etnografski atlas*), međutim, autori su odlučili uprostiti broj pitanja da bi se dobio što bolji pregled stanja na terenu.

na poteškoće u čitanju zbog fonetičke transkripcije koja je bila potrebna zbog osobitosti čakavskih govora⁵.

Naime, 2017. godine izašlo je drugo, popravljeno i dopunjeno izdanje. Možemo reći da je vrijednost *Atlasa*, naravno dalekoga od savršenosti, činjenica da je riječ o završenom projektu koji može biti analiziran, tumačen i kritiziran gdje je to potrebno.

Ponajprije moramo objasniti kako je *Atlas* strukturiran i koje su lingvističke dinamike proučavanoga područja. ILA istražuje 11 istarskih punktova unutar hrvatskih granica: temeljno je šest naselja u kojima se, za vrijeme istraživanja, govorio istriotski, i to u Rovinju, Balama, Vodnjanu, Galižani, Fažani i Šišanu. Prema Cergni (2014: 317), istriotski se više ne govori u Fažani i Vodnjanu, a ostali su govori u opasnosti odumiranja, jer su već na popisu Unescovog *Atlasa svjetskih jezika u odumiranju* (*Atlas of the World's Languages in Danger*). Nedavno je Vuletić (2014: 191) ove zajednice definirao *nevidljivima* zbog njihove sporednosti u talijanskoj zajednici i zbog utjecaja mletačkoga kojima su izložene stoljećima.⁶

Da bismo dobili kompletniju viziju proučavanoga područja, ILA uključuje i kontrolne punktove (usp. sliku 1): za istromletački je odabrana Pula, gradski centar s najvećom naseljenosti koji se smatra centrom zračenja svih novosti (u manjoj mjeri u odnosu na utjecaj tršćanskoga više od stoljeća); za čakavski su odabrani Svetvinčenat, Čabrunići, Valtura i Ližnjan. Iako odabrano područje ispitivanja ima promjer od samo 40 kilometara, vidljiva je velika lingvistička raznolikost koja odražava veliki dio povijesti ovoga područja. Istriotski (najarhaičniji autohtoni govor), istromletački (govor mletačkoga obilježja za talijansku zajednicu, a i šire); čakavski govori (podrijetlom slavenski, ali pod jakim stoljetnim utjecajem mletačkoga), uz hrvatski standardni jezik (jezik državne administracije), talijanski jezik (jezik kulturne identifikacije talijanske zajednice) i, napose, slovenski, predstavljaju jezični repertoar regije⁷. Naposljetku, usuđujemo se reći da je Istra (regija današnje

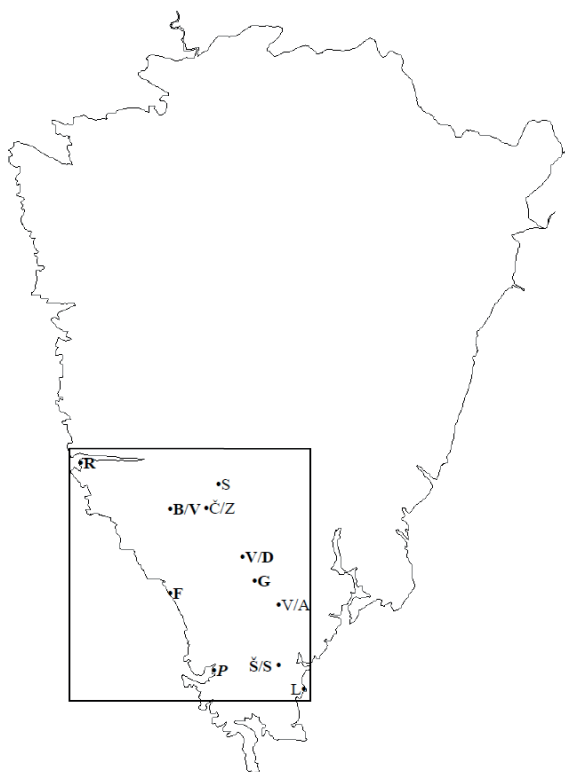
5 Zasebno se navode znakovi upotrebljavani za transkripciju u ILA-i koji se rabe u ovome radu uspoređeni sa znakovima IPA-e: $j = [j]$, $w = [w]$, $ǰ = [dʒ]$, $l̥ = [l̥]$, $ś = [s]$, $š = [ʃ]$, $č = [tʃ]$, $ž = [ʒ]$.

6 Za temeljitije proučavanje vidjeti Crevatin (1989a).

7 Za povijeno i sociolingvističko stanje Istre upućujemo na Scotti–Poropat (2012) i na relevantnu literaturu. Za sociolingvističko stanje Šišana ukazujemo na Giudici (2018).

Hrvatske) pravi *carrefour linguistique*⁸ i predstavlja preopterećeno jezično stanje.

R	Rovinj/Rovigno	F	Fažana/Fasana
S	Svetvinčenat/Sanvincenti	V/A	Valtura/Altura
Č/Z	Čabruniči/Zabroni	P	Pula/Polja
B/V	Bale/Valle	Š/S	Šišanj/Sissano
V/D	Vodnjan/Dignano	L	Ližnjan/Lisignano
G	Galižana/Gallesano		

slika 1. Puntkovi (ILA, 10)

2. GEOMORFOLOGIJA

Istra je poluotok smješten na sjeveru Jadrana površine 3476 km², od kojih je 90 % na području Hrvatske, a ostatak na području Slovenije i Italije.

8 Ovaj opis koji koristi Schürr (1956) za otok Krk savršeno pristaje i istarskom poluotoku.

Na temelju geološkoga sastava Norbert Krebs 1907. godine utvrdio je tri grupe terena (slika 2): Bijela Istra (sjeverno planinsko područje), Siva Istra (brežuljkasto područje sastavljeno pretežno od flišnih naslaga⁹) te Crvena Istra (sastavljena od niskih glinenih visoravni).¹⁰ Punktovi ALI-ja usredotočeni su u tzv. Crvenoj Istri i duž obale, koja je zbog nedavnoga porijekla obilježena malom dubinom morskoga dna (do prije 25 000 godina Istra je bila povezana s otokom Cresom, Lošinjem i ostalim otocima sjevernoga Jadrana).

Slika 2. Istra (Lončar 2005)

9 Taložna tvorba sastavljena od uzastopnih vapnenih, glinenih, pjeskovitih i dr. naslaga pohranjenih u geosinklinali voda koje dolaze iz ruševnih uzvisina.

10 Za geomorfologiju područja vidi Lončar (2005: 249).

Ova analiza istriotskih govora razmatra semantičku skupinu „geomorfologije”, drugu u knjizi, koja sadrži trideset devet pitanja upućenih informatorima. Glavni cilj rada bit će rasprava geografskih naziva ALI-ja usredotočena na istraživanju zajedničkih karakteristika sviju šest govora, ističući, gdje su prisutni, raščlanjene odgovore i uspoređujući ih s dijalektalnim rječnicima ovoga područja. Nadalje, pokušat ćemo objasniti romansko-slavenske prožetosti ovoga pograničnog područja. Imat ćemo u vidu da je slavenski utjecaj na romanske dijalekte utjecao ne samo na aspekt leksika nego i na glagolski i sintaktički¹¹.

Listajući semantičku skupinu uočavamo dva tipična stanja: s jedne strane postoje primjeri velikoga odstupanja unutar istriotskih govora, s druge strane primjeri gdje se govornici romanskih govora izražavaju jednoznačno. Ovi potonji nalaze se često u homoetimološkim odgovorima s talijanskim.

Bilježimo npr. „fiume – rijeka” (53)¹², jednak u svim romanskim centrima *ffume*, osim naravno čakavskih punktova gdje nalazimo *rika* s prijelazom *jat* u *i*, tipičnim za ove govore u odnosu na hrvatski književni jezik koji poznaje oblik *-ije-*. Za istriotske punktove vrijedi isti princip za *kava* – “cava di pietra – kamenolom” (58), s čakavskim punktovima koji predstavljaju isti tip, očiti romanizam, dok je u hrvatskome književnom jeziku *kamenolom* neologizam od njemačkoga *Steinbruch* (usp. Skok et al. 1971-1974, s. vv. *kamen* i *kava*). Drugi primjer gdje istriotski dijalekti odgovaraju skoro jednoglasno je „sabbia – pijesak” (60): *šabja* u Vodnjanu, Galižani, Fažani i Šišanu; u Rovinju i Balama upotrebljava se i uvećanica *sa'bjon*¹³. U Valturi i Ližnjanu bilježi se *sal'bun*, dok je zanimljivo da se u Čabrunićima rabi istovremeno *sa'bja* i *ge'rina* „šljunak, pijesak” (umanjenica od GLAREA). U obliku „terra – zemlja” (61) opaža se degeminacija *rr* u *r* (usp. Rohlfs 1966: § 238) koja spaja istriotske govore s govorima sjeverne Italije, u suprotnosti s hrvatskim *zemla*. Dakle, bilježi se *tera* u svim istriotskim govorima, osim u Rovinju gdje susrećemo diftongaciju *Ě* u *tjera*. Ovaj se potonji nalazi ponovo u Rovinju u oblicima *ka'vjerna* / *ga'vjerna* „la caverna – špilja, pećina” (67), dok se u Balama, Galižani i Šišanu potvrđuje oblik sa sonorizacijom početnoga

11 U vezi s time vidi Tekavčić (1976: 234).

12 Da bismo olakšali i ubrzali čitanje članka, označeni za citiranje ALI-ja nisu označeni brojevi stranica, već progresivni broj pitanja u zagradi (isti će se princip upotrijebiti i za ImLA-u).

13 Isto pitanje „sabbia – pijesak“ (1935) ponovo je predloženo u mjestima koja imaju more u semantičkom polju koji se tiče pomorstva, pod potpitanjem geomorfologija, s istim odgovorima.

okluziva u *ga'verna*¹⁴. S druge strane vodnjanski i fažanski ne poznaju sonorizaciju i čuvaju početno C-. Sonorizacija početnih konsonanata nije sustavna i uz kasnolatinske primjere sa zvučnim okluzivom (npr. *GATTUM < CATTUM, *GAMBAM < CAMBAM), rijetki su primjeri koje možemo navesti: opažamo, npr. 'gubja „coppia di buoi aggiogati – par upreženih volova” (ILA 943) < COPULAM (usp. Giudici 2022: 110). S druge pak strane, svi su romanski punktovi u opoziciji s hrvatskim 'pećina čakavskih dijalekata. Flavia Ursini (1989: 542a), analizirajući istriotske dočetke /e/ i /o/ proširuje diftong i na fažanski i galižanski, ali u ovom uzorku ALI-ja nema tomu nikakvoga traga. Sličan postupak opaža se i u „foiba – fojba, kraška jama” (68), oblik jednak u svim istriotskim primjerima 'fojba, osim diftongacije u rovinjskom 'fwojba (< FÖVĚAM, s mogućom metatezom 'fwobja), zapisan već 1904. godine (Gravisi 1904: 122), vs hrvatskom jama. I za oblik „valle – dolina” (69) opažamo isti oblik za sve vrste. Ženski oblik 'val s degeminacijom i gubitkom nenaglašenoga finalnog -e, očuvan je samo u fažanskom¹⁵. Zamjećujemo činjenicu da je oblik *dolina* „udolina okruglog oblika, vrlo česta na vapnenastim područjima”, internacionalizam u geologiji krša kojega nalazimo i u drugim svjetskim jezicima, nije naišao na odziv na ovim područjima¹⁶. Naprotiv, čakavski dijalekti rabe oblik 'vala.

Riječ „bosco – šuma” (74) s vokalskim podizanjem u rovinjskom i vodnjanskom 'busko, suprotstavlja se balskom, galižanskom, fažanskom i šišanskom 'boško, koji se koristi i u čakavskim govorima s metaplazmom u 'boška, nasuprot hrvatskome standardu *šuma*. Fažanski bi, u ovom slučaju, trebao pripadati grupi rovinjskoga i vodnjanskoga s dočetkom /u/ od /o/¹⁷. Međutim, utjecaj istromletačkoga izvršio je jak utjecaj na ovu podgrupu tako da se priklonila grupi šišanskoga, galižanskoga i balskoga koja je sačuvala /o/. Zadnji primjer istih odgovora je riječ „erba – trava” (83), za koji svi istriotski dijalekti pokazuju početnu prostezu 'jerba¹⁸, pojavu koja obilježava osobito šišanski i koji bi mogao biti pripisan utjecaju slavenskoga adstrata kao što je primjer rumunjskoga (usp. Tekavčić 1972: 646-648). U rovinjskome

14 Ive (1900: 38), Nicolini (1999: 287) i Pellizzer & Pellizzer (1992, s.v.) potvrđuju sonorizaciju i za rovinjski.

15 Pregledom ALI-ja uočavamo sačuvani oblik finalnoga -e u svim punktovima.

16 Jedan jedini primjer nalazimo samo u Motovunu gdje uz ovaj oblik susrećemo mnogo učestaliji *vale* (usp. ILA 69).

17 U vezi s tim usp. Tekavčić (1976: 235).

18 Moglo se pomišljati i na diftongaciju, ali primjeri jéska „esca – mamac”, jérta „erta – nadvratnik”, jético „etico – sušičav”, jezibi „esibire – prikazati“ itd. potvrđeni u Iveu (1900: 165) za šišanski, potvrđuju prostezu jer se početni jod nalazi i u netonskim primjerima i onima koji proizlaze od Ě.

zapažamo naknadni palatalni razvoj ‘*girba* (u Rovinju je palatalni razvoj jači i rasprostranjeniji, usp. Ursini 1989: 539a); čakavski govori upotrebljavaju pak hrvatski standard *trava*. Jedan izuzetan primjer (u etimološkom smislu) uočavamo u očuvanju bezvučnoga velarnog intervokalnog okluziva u primjeru ‘*lako* za „stagno – lokva” (56), u opoziciji sa sonorizacijom u italomanskim sjevernim dijalektima, i sa sonorizacijom koja se dogodila u istriotskom. Očuvanje bezvučnih intervokala pojava je koju nalazimo u susjednom veljotskom govoru i pokazuje, prema Tekavčiću (1976: 229), da istriotski govori predstavljaju posljednji ogranak jednoga *autohtonog istarskog latiniteta*¹⁹. U primjeru ‘*lako* mogao bi se raspoznati leksički relikv očuvanja intervokalnoga -C-, svjedoka jednoga starijeg sloja u odnosu na venetizaciju koja djeluje na ove govore skoro tisuću godina. Posljednji se Crevatin (2015: 162) suprotstavio ovoj tezi predloživši grčko-bizantski etimon LACCU, koji bi objasnio degeminaciju i odsutnost sonorizacije (usp. nedavno istraživanje Giudici 2022).

Može se naći puno primjera gdje prepoznamo veliku raznolikost prikupljenih odgovora. Ovo se uočava odmah na prvom pitanju, „il ruscello – potok” (52a)²⁰: u Rovinju je citiran *ru’sjel*, koji bi mogao biti talijanizam, prilagođen zbog diftonga, jer je u istraživanjima za AIS III.431 (pt. 397) zabilježen odgovor [um f^woʃo]²¹ slično galižanskome ‘*fošo de ‘akwa* koji ne predstavlja diftong. U Balama bilježimo *kor’sija de ‘akwa*, u Vodnjanu *ka’nal de ‘akwa*, potvrđen u AIS-u²², dok se u Fažani, Puli i Šišanu potvrđuju izvedenice riječi „fiume – rijeka”, *fjumi’čatolo i fjumi’žel*. U Šišanu je potvrđena i *fon’tana*, u Savičenti i Valturi *pôtok*, u Ližnjanu *potòk*, oblik koji se susreće u raznim romanskim dijalektima kao u Trstu (pt. 369), Motovunu (pt. 378), Rijeci (pt. 379) i Cresu (pt. 399), usp. AIS III. 431, ILA (52a), a za Labin pogledati i Gravisija (1904:123). U Čabrunićima pak, zabilježena je sintagma *živa vòda* koja se koristi i za „izvor vode” (55).

U nastavku ćemo pokušati analizirati način na koji su obrađeni pojedini termini u dijalektalnim rječnicima ovoga područja. Bolna točka leksikografije

19 Osnove očuvanja intervokalnih okluziva i sonorizacije okluziva u početnom položaju istriotskoga govora jako su složeni. Što se tiče ove potonje, možda se radi o sonorizaciji s mnogim usporedbama u Toskani i južnoj Italiji, ali koja se sporadično pojavljuje u sjevernoj Italiji (usp. Rohlf 1966: § 151). Budući da se radi o vrlo kompleksnoj pojavi, obradit ćemo je drugom prilikom.

20 U upitniku je pitanje podijeljeno: a) ruscello – potok i b) torrente – brzica. Budući da konfiguracija terena u ovim mjestima ne poznaje značenja za „brzicu“, informatori nisu znali odgovoriti na to pitanje.

21 Grafija AIS-a prepisana je znakovima IPA-e, sve eventualne greške pripisujemo autoru članka.

22 Oblik je isti, ali AIS bilježi finalni [ʔ] u [uŋ kan’aʔ], pojavu koju ALI ne donosi.

ovoga područja jest što svi istriotski dijalekti nisu opisani ili ne raspolažu obilnom bibliografijom. Ako, primjerice, rovinjski posjeduje *Vocabolario di Rovigno d'Istria* [Rječnik govora Rovinja] u dva sveska Giovannija i Antonija Pellizzera iz 1992.²³, *Vocabolario italiano-rovignese* [Rječnik talijansko-rovinjski] iz 2014. (djelo Libera Benussija), isto se ne može tvrditi za fažanski i šišanski koji, još danas nemaju leksikografskih radova²⁴. Za Galizanu posjedujemo *Vocabolario del dialetto di Gallezano d'Istria* [Rječnik govora Galizane] M. Balbi i M. Moscarda-Budić iz 2003., dok se za Bale možemo služiti malenim *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria* [Rječnik govora Bala] (D. Cernecca) iz 1986. i *Vocabolario del dialetto di Valle d'Istria* [Rječnik govora Bala] S. Cergne iz 2015. Naposljetku, vodnjanski je zabilježen u *Vocabolario dignanese-italiano* [Vodnjansko-talijanski rječnik] Giovannija Andree Dalla Zonce, plemenitoga građanina Vodnjana koji je umro 1857. i koji je zbog znatiželje sakupio lingvistički materijal u jedan rukopis, koji je stoljeće kasnije, 1978. Miho Debeljuh (bivši direktor Sveučilišne knjižnice u Puli) spasio, pregledao i pripremio za tisak.²⁵ Ako se vratimo na zadnji primjer koji smo analizirali, opažamo da izraz *kanal de akwa* vodnjanskoga govora ne nalazimo u Vodnjanskom rječniku (1978: s.v.), koji bilježi samo *kanal* „canale – kanal”. Isto nalazimo u rječniku Galizane (Balbi–Moscarda-Budić 2003: s.v.) gdje se prevodi *foso* s „fosso, canale – kanal”. Sličnu situaciju nalazimo u govoru Bala, gdje Cergna (2015: s.v.) bilježi prilošku frazu *corso de aqua* (sic) dajući nam koji podatak više: „mali potok koji se stvara trenutno poslije velike kiše. Rijeka”. Nedostaje oblik *ruscello* i u rječnicima rovinjskoga, koji bilježe *fuoso* sa značenjem „fossato – jarak (s vodom)” (Pellizzer 1992: s.v.; Benussi 2014: s.v.) i *canal* „canale – kanal” (Pellizzer 1992: s.v.; Benussi 2014: s.v.). Ovaj šarolik pregled sažet je u sljedećoj tablici:

ruscello, potok	ILA	AIS	Rječnici
Rovinj	<i>ru'sjel</i>	^l r'ošo	<i>canal</i> (Benussi, Pellizzer), <i>fuoso</i> (Pellizzer)
Vodnjan	<i>ka'nal de 'akwa</i>	ka'naŕ	<i>canal</i> (Dalla Zonca)
Bale	<i>kor'sija de 'akwa</i>		<i>corso de aqua</i> (Cergna)
Fožana	<i>fjumi'catolo</i>		
Galizana	<i>fošo de 'akwa</i>		<i>foso</i> (Balbi–Moscarda-Budić)
Šišan	<i>fon'tana, fjumi'žel</i>		

Tablica 1. Nazivi za „potok”

23 Crevatin ga je u predgovoru (1992:9) predstavljao (srećom pogrešno) kao „prvi, i najvjerojatnije zadnji, štampani rječnik Rovinja”.

24 U pripremi je rječnik šiškanskoga govora (vidi Giudici & Buršić-Giudici 2022).

25 Sva su ta djela tiskana uz pomoć Centra za povijesna istraživanja u Rovinju i Talijanskoga sveučilišta u Trstu.

Drugi zanimljiv primjer nalazimo u odgovorima na pitanje (63) a) *Terreno argilloso – Glinasti teren* i b) *Argilla – Glina*. Pretežno se kolebaju između dva naziva: *'kreda* i *ar'gila*. U Vodnjanu nalazimo samo *'krida* (*te'ren de 'krida*), potvrđen u rječniku Dalla Zonche (1987: s.v.) s podizanjem naglašenoga vokala i jednom varijantom s daljnjim slabljenjem intervokalnoga suglasnika koji nestaje: *crià*²⁶. U Balama opažamo specijalizaciju dvaju tipova, s pridjevom *ar'gi'lož* „argilloso – glinasti” i s imenicom *'tera 'kreda* za glinu. Cergna (2015: s.v.) ne lematizira *ar'gi'lož* „argilloso – glinasti” i nalazimo samo *creda* „creta – glina”. Isto možemo tvrditi za Galižanu koja u ALI-ju čuva ovaj binom iako se, u rječniku, pojavljuje samo arhaičniji oblik *creda, tera creda* (Balbi–Moscarda–Budić 2003: s.v.). Oblik *argilla* mogao bi se smatrati iradijacijom puljskoga (ili talijanskoga²⁷) *ar'gila* koji je nedavno prodro u istriotski, budući da ga u anketama AIS-a III. 416 ne nalazimo u Rovinju, niti u Vodnjanu, a Gravisi (1904: 123) bilježi samo *creda*. Čitajući prvu verziju ILA-e od ove se grupe udaljuje rovinjski, koji bilježi *'tjera 'rusa*, jasan odnos prema zemlji²⁸, iako je u drugom izdanju zamijenjen oblicima *ar'gəjla* i *'krida*. U rječnicima, ipak, nalazimo oblik *criida* (u Benussiju 2014: s.v. *argilla – glina* i u Pellizzeru 1992: s.v.), i oblik *ar'geila* i oblik *tieragreiga* „terra greca” (najvjerojatnije oblikovan prema analogiji otoka Krete)²⁹. U prvoj verziji ILA-e nedostaje odgovor za šišanski oblik, iako u „tipi di terreno – vrsta zemljišta” (64) nalazimo *te'ren de bau'site* (glinastog izgleda). Naprotiv, u drugom, proširenom izdanju, nalazimo oblike *te'ren ar'giložo*³⁰ i *ar'gila*. Dalla Zonca (1987: s.v.), međutim, bilježi isti oblik viđen u Rovinju, tj. *'tera 'rosa*. Čakavski dijalekti, koji nisu uneseni u donju tablicu, bilježe oblik *gnjila* (usp. hrv. *glina*).

26 Intervokalno /d/ bilo je otporno samo u Piranu, usp. Ursini (1989: 539).

27 Napominjemo da se oblik *argilla* javlja u svim većim urbanim centrima Istre kao što su Buje, Novigrad, Poreč, Labin, ImLA (63a,b).

28 Benussi (2014: s.v.) ga označava i kao toponim zbog prirodnoga ležišta boksita.

29 Poseban je oblik *'tjera griğa* „terreno argilloso – glinasti teren” zabilježen u ALI-ju s palatalizacijom koju bi trebalo pripisati sivoj boji.

30 Budući da je sačuvan finalni samoglasnik, držimo da se radi o utjecaju talijanskoga i istromletačkoga. Usp. prethodni oblik *ar'gi'lož* prikupljen u Balama (vidi analizu u Giudici 2022).

terreno argilloso, argilla-glinasti teren, glina	ILA	AIS	Rječnici
Rovinj	<i>'tjera 'rusa, 'tjera griġa, ar'ġila, 'krida</i>	<i>'tjera 'krida, 'tjera 'griga</i>	<i>tieragreġga</i> (Benussi, Pellizzer), <i>arġeġla</i> (Benussi, Pellizzer), <i>criġda</i> (Benussi), <i>tiera rusa</i> (Pellizzer)
Vodnjan	<i>krida, te'ren de 'krida</i>	<i>'krida</i>	<i>criġda, criġa, tera rosa</i> (Dalla Zonca)
Bale	<i>'tera 'kreda, 'kreda</i>		<i>creġda</i> (Cergna)
Fažana	<i>'tera ar'ġiloža, ar'ġila</i>		
Galižana	<i>'tera de ar'ġila, tera de 'kreda, 'kreda, ar'ġila</i>		<i>(tera) creġda</i> (Balbi-Moscarda-Budić)
Šišan	<i>te'ren ar'ġiložo, ar'ġila, te'ren de bau'site ('vrsta tla')</i>		

Tablica 2. Nazivi za „argilla – glina”

Primjer u kojemu se jasno vidi razlika između istriotskih dijalekata, istromletačkoga i čakavskih govora nalazi se u odgovorima danim za „strada principale – glavna cesta” (86). Slavenski govori predlažu dva oblika: *put* u mjestima prema sjeveru, *cesta* na jugu. Istriotski nastavlja lat. CALLE(M), s degeminacijom i padom finalnoga vokala u *'kal*, već viđenog za „valle - dolina” (69), obilježje koje se razlikuje od venecijanskoga koji zadržava finalno -e poslije podvostručenog -L-: *káe* „calle – ulica”, *váe* „valle – dolina”, itd. (usp. Zamboni 1980: 26, n. 33). U Rovinju i Vodnjanu dodaje se i pridjev *ma'istra/ma'estra*, dok samo Fažana ne ulazi u grupu govora, jer bilježi *štrada*, oblik prisutan i u govoru Pule i u svim punktovima ImLA-e (86). Uz *kal*, *strada* je zabilježena u svim rječnicima, naročito među izvedenicama: npr. u Rovinju *strada*, *stradon*, *stradareġa*, u Galižani *stradòn* „capezzagna – krajnji, neobrađeni dio njive”, u Balama *stradarèia* „strada principale – glavna cesta”, u Vodnjanu *strada* e *stradon*. *Kal* bi mogla predstavljati razlikovni element za govornike istriotskoga zbog njihovoga jednodušnog odgovora u odnosu *strada*, koji se doima više talijanskim ili istromletačkim.

Posljednji primjer koji obrađujemo jest analogija između „prato – livada” (82) (tablica 3) i „radura – proplanak” (84) (tablica 4), gdje uočavamo da se odgovori *pra* i *ve'dorno* često upotrebljavaju bez razlike. U Rovinju je livada *pra* i proplanak *va'durno* (ili *čaran'sana*, izvedenica od „chiaro – svijetao”, potvrđen i u Vodnjanu). Bale i Galižana, pak, potvrđuju i *ve'dorno*

i *pra* za livadu, dok se za proplanak navode *pra* za balski, *vali'šeta* i *pra* za galižanski. U tom je kontekstu vrlo zanimljiv šišanski koji se udaljuje od ostalih dijalekata predstavljajući tip *'fora* za livadu (< FÖRAM) i *kro'žera* za proplanak (doslovce „raskrižje”, potvrđen od više informatora). U ovom slučaju nedostaje nejasna dihotomija između *pra* i *vedorno* navedenih u rječnicima koji označuju za *pra* „il prato – livada”, dok za *vadurno* (ili *vedorno*) „neobrađeno polje, neiskrčen teren” (< VETURNUM), kako je zabilježeno u AIS VII. 1415 „livada, livade”, 1417 „ugarnica (zemljište ostavljeno neobrađeno a potom preorano), ledina”.

Prato, livada	Rovinj	Vodnjan	Bale	Fažana	Galižana	Šišan
ILA	<i>pra</i>	<i>pra</i>	<i>pra, ve'dorno</i>	<i>'pra</i>	<i>pra, ve'dorno</i>	<i>'fora</i>
AIS 'prato'	<i>pra</i>	<i>pra</i>				

Tablica 3. Nazivi za „livadu“

Radura, proplanak	Rovinj	Vodnjan	Bale	Fažana	Galižana	Šišan
ILA	<i>va'durno, čaran'sana</i>	<i>ra'dura, čaran'sana</i>	<i>pra</i>	<i>pra</i>	<i>vali'šeta, pra</i>	<i>kro'žera</i>
AIS 'maggese, sodaglia'	<i>va'durno</i>	<i>ve'durno</i>				

Tablica 4. Nazivi za „proplanak”

Možemo primijetiti da već u ovim malobrojnim primjerima u istriotskim govorima ne nalazimo slavizme. Preciznije, u ovoj semantičkoj skupini ILA-e, možemo raspoznati dva primjera, oba u Šišanu, selu na istočnom rubu istriotske grupe jezika i „okruženom” čakavskim govorima. Prvi se primjer tiče „palude – močvara” (54), u kojemu nalazimo termine *'brule* i *palu'dić*. U ovom potonjem uočavamo hrvatski deminutiv *-ić*, dok drugo izdanje ILA-e bilježi samo *pa'lu*. Drugi je primjer za naziv „vetta – vršak, vrhunac” (73) planine ili brežuljka, gdje uz naziv *'sima* „cima – vrh” nalazimo i *gla'vitsa*, iz hrvatskog *glava* + sufiks *-ica*, dok čakavski kontrolni punktovi bilježe *vrh* ili njegove izvedenice. Uostalom, već je Antonio Ive, u svojoj raspravi *Ladinsko-mletački dijalekti Istre* iz 1900, opisivao šišanski ovako: „Kako god bilo, dijalekt Šišana, više je od drugih udaljen od mletačke obale. Nalazi se, skoro kao pred-straža, u doticaju s neprijateljem i nije mogao, usprkos mnogim dobrim i čvrstim temeljima ladinskog i mletačkog koje je u sebi sadržavao, dugo se opirati ulasku stranih elemenata” (Ive 1900: XVIII, vlastiti prijevod).

Romanizmi koji su prodrli u čakavske govore, kao što smo već vidjeli na primjerima „cava – kamenolom” i „bosco – šuma”, učestaliji su. Primjerice, za označavanje „ghiaia – šljunak” u Šišanu i Puli upotrebljava se *ba'tuda*, isto kao u Ližnjanu i Čabrunićima. „Ponor, provalija” (66) u Čabrunićima je *škr'pada*, gdje prepoznajemo *škar'pada* romanskih dijalekata Vodnjana, Galižane i Pule. I, napose, utjecaj prepoznajemo u dijalektu Valture i Ližnjana, gdje za „scorciatoia – kraći put (kratica)” (87) upotrebljavaju sintagmu *u'po 'trešo*, uzet od puljskoga *'trešo*, doslovce „poprečan”.

3. ZAKLJUČAK

Podatci izvučeni iz „geomorfologije” ILA-e pokazuju da su, tijekom stoljeća čakavski dijalekti više primali i posjeduju raznolike romanizme protivno istriotskim govorima, koji su se odupirali riječima slavenskoga podrijetla. Za ove potonje bilježimo samo *gla'vitsa* i *palu'dić* „mala močvara” u Šišanu. Podatci prikupljeni u *Atlasu* vrlo su korisni jer su prikupljeni od informatora rođenih u prvoj četvrti XX. stoljeća i za istriotski predstavljaju lingvistički stupanj koji je manje izložen utjecaju istromletačkoga jezika. S te točke gledišta *Istriotski lingvistički atlas* mogao bi biti važno oruđe utvrđivanja utjecaja Romanije i Slavije, zbog strateškoga položaja i vremenskoga raspona koji pokriva.

Jedan od najboljih poznavatelja jezične situacije u Istri i jezične povijesti Istre, prof. Pavao Tekavčić, još je tijekom sedamdesetih godina predložio izradbu jezičnoga atlasa Istre kako bi se mogle razmrsiti mnogobrojne romansko-slavenske i slavensko-romanske veze na tom prostoru (1976). ILA³¹ je polazna točka istarske dijalektologije. Veći bi mogao biti njegov doprinos ako bi jedno buduće izdanje *Atlasa* obuhvatilo materijale rječnika koji su u međuvremenu izašli, provjeravajući istraživanja koja su izvršili suradnici devedesetih godina XX. stoljeća. Tako bi se moglo doskočiti nekim nesuglasnostima koje se ponekad pojavljuju u knjizi, kao što su npr. dvosmislenost između *prato – livada* i *radura – proplanak*. Ili, pitanja koja se tiču *potoka*, mogla bi biti zamijenjena onima koji su prikladniji geomorfologiji ovoga podneblja. Atlas koji bi mogao razgovarati s rječnicima ovoga područja mogao bi pružiti mnoge polazne točke znanstvenicima koji se bave Istrom, pružajući informacije do kojih bi bilo teško doći, jer djela slabo kruže. Atlas koji bi mogao obuhvatiti dijakronijske podatke u

31 Zajedno s ImLA-om, ILA-om, LAIČaG-om predstavljaju izvanredan korpus iz kojega se crpe podatci za razumijevanje lingvističke osmoze na ovome području.

rasponu od gotovo jednoga stoljeća (naročito se pozivam na vodnjanski koji je zabilježio Dalla Zonca i ILA-e) pružao bi široki dijapazon fonetskih i morfoloških promjena, s druge bi strane bio oruđe za usporedbu u opisu šest dijalekata po modelu Antonia Ivea. Nadalje, bitan preduvjet bio bi sustavno označavanje otvorenosti srednjih vokala. Primjerice, u posljednjem izdanju nalazimo samo tri primjera u dijalektu Bala (usp. 26, 50, 360b).

POPIS LITERATURE

AIS = Jaberg, Karl; Jud, Jakob (1928-1940). *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, 8 voll., Zofingen, Verlagsanstalt Ringier & Co, 1928-1940.

Balbi, Maria; Moscarda-Budić, Maria (2003). *Vocabolario del dialetto di Galesano d'Istria*, Collana degli atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 20, Tipografia Adriatica, Trieste.

Benussi, Libero (2014). *Vocabolario italiano-rovignese e appendice del Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria (1992-2013)*, Comunità degli Italiani "Pino Budicin", Rovigno.

Cergna, Sandro (2014). *L'istrioto: cenni storici*, Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 44, 317-332.

Cergna, Sandro (2015). *Vocabolario del dialetto di Valle d'Istria*, Collana degli atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 41, Battello, Trieste.

Cernecca, Domenico (1986). *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Collana degli atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno 8, Università Popolare, Trieste.

Crevatin, Franco (1989a). *Istroromanzo. Storia linguistica esterna*, u: Holtus G., Metzeltin M., Schmitt C. (ur.), *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, vol. 3, Max Niemeyer, Tübingen, 549-562.

Crevatin, Franco (1989b) *Desiderata linguistici nella dialettologia istriana*, u: Holtus G., Metzeltin M., Pfister M. (ur.), *La dialettologia italiana oggi. Studi offerti a Manlio Cortelazzo*, Tübingen, Narr, 257-260.

Crevatin, Franco (2015). *Lessicografia istriana ed etimologia: un bilancio*, *Rivista Italiana di Dialettologia*, Bologna, 39, 157-167.

Dalla Zonca, Giovanni Andrea (1978). *Vocabolario dignanese-italiano*, Debeljuh M. (ur.), Collana degli atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 2, Lint, Trieste.

Giudici, Alberto (2018). *Un'isola linguistica in una penisola linguistica: il caso del sissanese*, u: Šimičić L., Škevin I., Vuletić N. (ur.) *Le isole linguistiche dell'Adriatico*, Università di Zara/Aracne, Roma/Zara.

Giudici, Alberto (2022). *Grammatica storica del dialetto di Sissano d'Istria*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zürichu, Zürich.

Giudici, Alberto; Buršić-Giudici, Barbara (2022). *Alcuni lemmi della lettera C del futuro* Dizionario etimologico e fraseologico del dialetto di Sissano d'Istria, u: Todorović S., Baloh B., *Kontaktna dijalektologija na območju med Alpami in Jadranom. V spomin akademiku Goranu Filipiju*, Capodistria/Koper, Libris, 119-144.

Gravisi, Giannandrea (1904). *Termini geografici dialettali usati in Istria*, Pagine Istriane, Trieste, 2, 115-126.

ILA = Filipi, Goran; Buršić-Giudici, Barbara (2017). *Istriotski Lingvistički Atlas/Atlante Linguistico Istrioto/Istriotski Lingvistični Atlas (ILA)*, Pula, Znanstvena Udruga Mediteran, 1998 [drugo, popravljeno i dopunjeno izdanje, Pula, Znanstvena Udruga Mediteran].

ImLA = Filipi, Goran; Buršić-Giudici, Barbara (2012). *Istromletački Lingvistički Atlas/Atlante Linguistico Istroveneto/Istrobeneški Lingvistični Atlas (ImLA)*, Dominović, Zagreb.

IrLA = Filipi, Goran (2002). *Istrorumunjski Lingvistički Atlas/Atlasul Linguistic Istroromân/Atlante Linguistico Istrorumenno (IrLA)*, Znanstvena udruga Mediteran, Pula.

Ive, Antonio (1900). *I dialetti ladino-veneti dell'Istria*, Strasburgo, K. J. Trübner, 1900.

LAIČaG = Filipi, Goran; Buršić-Giudici, Barbara (2019). *Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora / Atlante Linguistico delle parlate Ciacave Istriane / Lingvistični atlas istrskih čakavskih govorov (LAIČaG)*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula.

Lončar, Nina (2005). *Geomorfologija (Bijela, Siva, Crvena Istra)*, u: Bertoša M., Matijašić R. (ur.), *Istarska Enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 249.

Nicolini, Alessandra (1999). *La fonetica del dialetto di Rovigno*, Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, Rovigno, 29, 257-328.

Pellizzer, Antonio; Pellizzer, Giovanni (1992). *Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria*, Collana degli atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 10, La Mongolfiera, Trieste.

Rohlf, Gerhard (1966). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Fonetica*, Einaudi, Torino.

Schür, Friedrich (1956). *La diphtongaison romane*, Revue de Linguistique Romane, Zürich, 20, 107-144, 161-248.

Scotti, Rita; Poropat, Nada (2012). *Bilingual official policy and ideologies in formal interactions and development of plurilingualism and interculturalism in informal interactions among the young croatian-italian bilingual in Istria*, Journal of Teaching and Education, Cumberland, 1/6, 415-432.

Skok, Petar et al. (1971-1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 4 voll., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Tekavčić, Pavao (1972). *Il comune e lo specifico nel dominio istroromanzo*, Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, Zagreb, 33-36, 639-678.

Tekavčić, Pavao (1976). *Per un atlante linguistico istriano (con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi)*, Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, Zagreb, 41-42, 227-240.

Ursini, Flavia (1989). *Istroromanzo. Storia linguistica interna*, u: Holtus G., Metzeltin M. Schmitt C. (ur.), *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, 3, Max Niemeyer, Tübingen, 537-548.

Vuletić, Nikola (2014). *Les minorités linguistique invisibles et/ou cacheés de la Croatie: les communautés arbënishtë, istro-roumaine et istriote*, u : Djordjević Leonard K. (ur.), *Les minorités invisibles: diversité et complexité (ethno)sociolinguistiques*, Michel Houdiard, Paris, 182-192

Zamboni, Alberto (2014). *Veneto*, Profilo linguistico dei dialetti italiani, 5, Pacini, Pisa.

RIASSUNTO

La ‘configurazione del terreno’ nell’Atlante Linguistico Istrioto e nei vocabolari dialettali dell’Istria

L’*Atlante Linguistico Istrioto* (ALIs) è il primo frutto dell’*Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (*Atlante linguistico dell’Istria e del Quarnero*). Il volume analizzato in questa sede è stato pubblicato a Pola (croato Pula) nel 1998 dopo una gestazione che è durata circa una decina d’anni. La seconda edizione è uscita nel 2017. Questo lavoro di analisi sull’area istriota prende in considerazione il modulo della ‘configurazione del terreno’, il secondo del volume, che contiene trentanove domande poste agli informatori. L’obiettivo principale di questo intervento sarà lo studio delle denominazioni geografiche dell’ALIs alla ricerca delle caratteristiche comuni delle sei varietà mettendo in evidenza, ove presente, la frammentazione delle risposte

paragonandole ai vocabolari dialettali della zona. Inoltre, si tenterà di mettere in luce le compenetrazioni romanzo-slave in questa zona di confine.

Parole chiave: Istria, istrioto, Atlante Linguistico Istrioto, configurazione del terreno, dialettologia

SAŽETAK

„Geomorfologija“ u Istriotskom lingvističkom atlasu i dijalektalnim rječnicima Istre

Istriotski lingvistički atlas (ILA) prvi je dio projekta *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (*Lingvistički atlas Istre i Kvarnera*). Svezak koji smo ovom prilikom analizirali izdan je u Puli 1998. godine. Drugo izdanje *Atlasa* (popravljen i dopunjen) izašlo je 2017. Ovaj rad analize istriotskih govora razmatra semantičku skupinu „geomorfologije“, drugu u knjizi, koja sadrži trideset devet pitanja postavljenih informatorima. Glavni cilj ovoga rada bit će rasprava geografskih naziva ILA-e usredotočena na istraživanje zajedničkih karakteristika sviju šest govora.

Podatci prikupljeni u *Atlasu* vrlo su korisni jer su prikupljeni od informatora rođenih u prvoj četvrti XX. stoljeća i za istriotski predstavljaju lingvistički stupanj manje izložen utjecaju istromletačkoga jezika. S te točke gledišta *Istriotski lingvistički atlas* mogao bi biti važno oruđe utvrđivanja utjecaja Romanije i Slavije, zbog strateškoga položaja i vremenskoga raspona koji pokriva.

Ključne riječi: Istra, istriotski, *Istriotski lingvistički atlas*, geomorfologija, dijalektologija

SUMMARY

“Geomorphology” in the *Istriot Linguistic Atlas* and in the dialect dictionaries of Istria

The Istriot Linguistic Atlas (ILA) is the first result of the *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (Linguistic Atlas of Istria and Kvarner). The volume analysed here was published in Pola (Croatian Pula) in 1998 after a gestation that last period of about ten years. The second edition was published in 2017. This analysis of this region of Istria takes into consideration a “geomorphology” module: the second volume, which contains thirty-nine questions posed to participants. The main objective of this intervention is to study the geographical names present in the ILA in order to uncover the common characteristics of the six varieties of this dialect, pointing out, where present, the fragmentary nature of the answers by comparing them with the dialect vocabularies of this region. In addition, an attempt will be made to highlight the contact between the Romanians and Slavs in this border region.

Keywords: Istria, Istriot, Istriot linguistic atlas, geomorphology, dialectology